

היתר לשון הרע הנאמר באפי מרא ובאפי תלתא

נעם אלטמן

במסכת ערכין (טו ע"ב) בתוך ההגדרות ההלכתיות לאיסור אמירת לשון הרע ישנה מימרא אשר באה לסייג ולפתוח פתח להיתר אמירת לשון הרע.

נורא בי פלניא

"היכי דמי לישנא בישא? אמר רבה כגון דאמר איכא נורא בי פלניא. אמר ליה אביי: מאי קא עביד? גלויי מילתא בעלמא הוא! אלא דמפיק בלישנא בישא, דאמר: היכא משתכח נורא? אלא בי פלניא דאיכא בשרא וכוור".

אפי מרה

"אמר רבה: כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה, לית בה משום לישנא בישא. אמר ליה: כל שכן חוצפא ולישנא בישא! אמר ליה: אנא כרבי יוסי סבירא לי, דאמר רבי יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחור".

אפי תלתא

"אמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא, לית בה משום לישנא בישא; מ"ט? חברך חברא אית ליה, וחברא דחברך חברא אית ליה".

השוואת הגמרא שלנו לגמרא בבבא בתרא

בטרם נגיע להסבר גמרא זו יש לעיין בהקבלה של מימרא זו המופיעה במסכת בבא בתרא (לט ע"א):

"אשכחינהו ר' יוסי בר' חנינא לתלמידיו דר' יוחנן, אמר להו: מי אמר ר' יוחנן מחאה בכמה? ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: מחאה בפני שנים, ר' אבהו אמר ר' יוחנן: מחאה בפני שלשה. לימא, בדרבה בר רב הונא קא מיפלגי, דאמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" זאת אומרת הגמרא בבבא בתרא העוסקת בדיני מחאה [פלוגי גזלן הוא והקרקע שהוא יושב עליה היא של"] משווה את דין המחאה שצריכה להיעשות בפני שלושה אנשים להיתר של רבה בר רב הונא – "כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא".

האם מהשוואה זו לומדים כי הקשר טכני או מהותי
עלינו לברר האם הקשר זה שעשתה הגמרא הינו טכני – לימוד מה נחשב פרסום, או מהותי – אף בדיני מחאה מסתתרת אמירת לשון הרע.
בשאלה זו מצנו מחלוקת ראשונים:

שיטת רבנו גרשום – קשר מהותי

”כל מלתא של גנאי דמתאמרא באפי תלתא ואזלי הני תלתא ומשתעי לה לאחריני לית בה משום לישנא בישא והא נמי דבר גנאי הוה דקאמר להו פלוני גזלנא הוא” (רבינו גרשום מסכת בבא בתרא לט,א).
הדמיון בין סוגית מחאה ללה”ר הינה **כי בשניהם מדובר על בעית לשון הרע**, שהרי כאשר המערער מוחה הוא אומר גנות על המחזיק שהוא גזלן. הגנות אינה שהמחזיק גזלן! אלא שהמערער אמר שהמחזיק גזלן, ולכן אם המערער / בעל הדבר אמרה בפני ג’ אנשים אין בעיה להפיץ דברים אלה הלאה.

שיטת רשב”ם – קשר טכני

”וכל רבותינו מפרשים דגבי מחאה נמי לשון הרע איכא דקאמר פלניא גזלנא הוא והלכך לרבה בר רב הונא אי מתאמרא קמי תרי לא הוי מחאה משום דאית בה משום לישנא בישא² ולא יאמרו לו למחזיק.
ולאו מילתא היא **דלא דמי ללשון הרע** כלל דעיקר מחאה היינו משום דבעינן **שיבא** הדבר לאזניו של מחזיק ומצוה היא לומר לו כדי שיזהר בשטרו ולכך תקנו למערער שימחה בפני עדים **כדי שיוציאו את הקול** תדע דהיכא דאמר להו לא תפיק לכו שותא לא הויא מחאה” (רשב”ם מסכת בבא בתרא לט,א).

1. קשה עד מאוד להכניס כאן כי בעית הלשון הרע הינה אמירת גנות על פלוני בכך שהוא גזל את הקרקע משתי סיבות: א. תועלת, כדברי המאירי (בית הבחירה, בבא בתרא לט ע”א) ”ואף על פי שיש כאן קצת לשון הרע שאומר עליו שגזלן הוא הואיל ועסקי ממון הם ולא לכונת לשון הרע נאמר אלא לענין עדות אינן מוזהרים על כך” כמו שאין בעיה ללכת לבי”ד להתלונן על פלוני שגזל ממני אין בעיה גם כאן למחות במחזיק.
ב. מאחר שהנידון כאן הוא נזיקין, אנשים אינן מקבלים את הגנות שנאמרת אלא חושבים שבטח לצד השני יש תגובה ראויה והוא מכחיש זאת, ויש כאן דיון בו כל צד מאשים את השני.
2. הכוונה שכאשר המחאה נאמרת רק בפני שניים יש באמירת לשון הרע על המערער מכיוון שאינו רוצה בפרסום מאחר שאמר רק בפני שניים הרי זה גילה דעתו שאינו רוצה בפרסום הדברים.

הדמיון בין בבא בתרא לדיני לשון הרע הינו נידון טכני, לגבי מהו הפרמטר לדבר שמתפרסם בציבור. רשב"ם מסביר שהצריכות של האמירה בפני שלושה אנשים הינה מדד לפרסום הדברים, אם כן מדוע אין באמירת פלוני גזלן לשון הרע? מאחר שהמחזיק רוצה שהמחאה תגיע אליו כדי שידע להיזהר בשטרו, אזי אין בעיה בהלכות לשון הער אלא לימוד טכני לשיעור דיני פרסום.

הכרעה בין השיטות

לכאורה יותר נראה כי הבנת רשב"ם היא הנכונה יותר, מאחר שלא נראה שיש בדיני מחאה בעיה של לשון הרע, הרי הנידון כאן הוא נידון של נזיקין, לא של אמירת גנאי על אנשים (כמוכח בהערה 1), ולחדש כאן שיש בעיה של המערער של יצירת סכסוך בינו לבין המחזיק הינה חידוש שאילולא היה אומרו רבינו גרשום לא היה עולה על דעתנו, וכל החיבור הנעשה בגמרא, הינו חיבור טכני להגדרת מספר האנשים אליהם צריך לדבר בכדי שהדבר יופץ ויתפרסם.

שיטת רש"י

"נורא בי פלניא - דמשמע עשיר הוא וכל שעה מצוי אש בביתו לבשל תבשילין.

גלויי מילתא בעלמא הוא - הואיל ואינו אומרה בלשון הרע אלא מגלה לאותן שמבקשין אור לכו לבית פלוני.

דמיתאמרא באפי מרה - שהמרגל אומרה בפני האומר עליו.

וחזרתי לאחורי - לראות מי יעמוד אחורי שאף בפני הבעלים אני אומרה אלמא לאו לישנא בישא חשיבא ל"א שאם באו הבעלים ואמרו למה אמרת כן לא חזרתי בי לאמר לא אמרתי אלא בפניהם הודיתי.

(שבת קיח ע"ב - ואמר רבי יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי. רש"י - שאם בא מי שאמרתי עליו דבר ושאל אם אמרתי כן עליו לא חזרתי בי לאמר אינו כדבריו, לפי שמתחלה אמת אמרתי, וקסבר: כל מילתא דמתאמרא באפי מרה - לית בה משום לישנא בישא, וכן מפרש במסכת ערכין (טו ע"ב).

דמיתאמרא באפי תלתא - שהבעלים אמרוה בפני ג' המגלה אותה אינו לשון הרע שזה גילה תחלה דעתו שאם מגלה אותו אינו חושש דמידע ידע דסופה להגלות דחברך חברא אית ליה וזה מגלה לחבירו וזה לחבירו עד שיודע".

נורא בי פלניא

אליבא דהבנת רש"י יש להסביר את מהלך הגמרא כך:
אדם מספר שפלוגי עשיר ותמיד יש אצלו בבית אש להכנת אוכל, [לכאורה
לא מובן מה רצה רש"י לומר לנו בהכנסתו את המילה עשיר³]. אביי מקשה על
שיטתו של רבה, ולכן מסביר אחרת.

מדובר על לשון הרע – נזק

אם נבין את הנידון כאן כנזק, רבה בעצם מתכוון שהאדם אומר שיש אש
בבית פלוגי והאנשים צריכים להבין מכך שיש אצלו אש ואוכל תמיד ולכן
אנשים ילכו ויבקשו ממנו אוכל ובכך הוא מזיק לפלוגי.
על כך מקשה אביי: עצם אמירת יש אש בבית פלוגי, אינה גורמת נזק, אלא
נחשבת כגילוי דברים בלבד, לא מונח כאן בתוך דברי האדם נזק לפלוגי = אינו
אומרה בלשון הרע, אלא רק סיפור דבר נייטרלי.
ולכן הדוגמא ללישנא בישא זה אמירת "יש אש בבית פלוגי" בצורה של לשון
הרע = מתוך דברי יווצר לאדם נזק, ולכן אדם שאומר: "איפה יש אש? אצל
פלוגי שם יש להם בשר ודגים". זה לשון הרע כי ממשפט כזה אנשים ילכו
ויבקשו ממנו אוכל ויזיקו אותו.

מדובר על לשון הרע – גנאי

אם נבין את הנידון כאן כגנות, רבה מתכוון שהאדם מתכוון לגנות את האדם
בכך שהוא אומר יש אש בבית פלוגי, ומכך אנשים יבינו שהם רעבתנים.
על כך מקשה אביי: עצם אמירת יש אש בבית פלוגי, אינה מגנה את פלוגי,
אלא נחשבת כגילוי דברים בלבד, לא מונח כאן בתוך דברי האדם גנות על פלוגי
= אינו אומרה בלשון הרע, אלא רק סיפור דבר נייטרלי.
ולכן הדוגמא ללישנא בישא זה אמירת "יש אש בבית פלוגי" בצורה של לשון
הרע = מתוך דברי מובן הגנות על האדם שהוא רעבתן, ולכן אדם שאומר:

3. בעמוד הבא הגמרא מדברת על מקרה שאדם מספר טוב על חברו ומזה נגרם לחברו רע, בכך
שיזיקו אותו ויאכלו אצלו – "ושמעין אינשי - אלמי שהוא עשיר ואזלי ואנסי ליה לממוניה
ל"א אנסי ליה שמתאכסנין אצלו אורחין עד שמכלין ממונו". לכן נראה לומר שגם כאן רש"י
מתכוון לנזק זה בכך שהוא כתב עשיר, אך לגופו של עניין יש להקשות שלא נראה כי לומר
על אדם שהוא עשיר זה בעייתית כי יווצר לו נזק מכך ואכמ"ל.

“איפה יש אש? אצל פלוני שם יש להם בשר ודגים”. זה לשון הרע כי ממשפט כזה ישנה גנות יותר מפורשת על רעבתנות האדם.

אפי מרא

הסבר הגמרא

רש"י מעמיד את היתר אפי מרא במציאות שהדבר נאמר טכנית בפני האומר הראשון, זאת אומרת יש סיפור מקדים: ראובן סיפר ללוי לשון הרע על שמעון. כעת הולך “המרגל” – לוי אל שמעון ומספר לו מה שראובן אמר עליו, כאשר ראובן נוכח כאן – “בפני האומר עליו”.

על כך מקשה אביי: איך אתה רבה מתיר דבר כזה? לא רק שזה לשון הרע על ראובן, בכך שאתה מספר לשמעון שהוא אמר עליו לשון הרע, זו גם חוצפה לעשות זאת בפני ראובן.

רבה עונה על כך: אני סובר כרבי יוסי, זאת אומרת הדברים שאני אומר, אין לי בעיה אף לאומרם בפני מי שהלשון הרע⁴ נאמרת עליו, מאחר שכאשר ראובן סיפר לי [לוי] את הלשון הרע על שמעון, ראובן לקח בחשבון שאני אספר לשמעון שככה הוא אמר עליו, יש לי אומדן דעת כי ראובן רצה שאספר זאת לשמעון, ולכן אין אני מתבייש אף לאמור זאת בפני ראובן, אני לוי סמוך ובטוח בדיבורי לשמעון על מה שראובן אמר לי עליו ולא אחזור בי אף אם ראובן ישאל לפשר מעשי.

יש לדייק שאביי הבין את רבה⁵, ובאמת אילולא רבי יוסי, אביי היה צודק שאין לאמור את הדברים, אלא מאחר שרבה נתלה ברבי יוסי, הדבר מותר.⁶

קשיים בהסבר זה

לכאורה יש להאיר כי ישנו קושי בהסבר זה, והוא שכל עניין אומדן הדעת לא נאמר בגמרא כלל, ומצופה מאיתנו להבינו ‘מתוך השורות’.

4. נראה שצריך להעמיד היתר זה בדברי סכסוך ללא גנות, שאחרת גם אם האומר מוכן שאני אספר, מי מתיר לי לגנות את זה שמדברים עליו, לכן נראה כי מדובר על דבר סכסוך ללא גנות.

5. יש מן הראשונים (ר' יונה, מאירי) שהבינו כי אביי לא הבין את רבה, ודבר זה קשה עד מאוד.

6. הגר"ש טל העמיד את מחלוקתם של אביי ורבה באומדן הדעת, שרבה מתכוון כי יש אומדן דעת למה שסיפר הראשון שניתן לומר זאת ללא חשש.

אפי תלתא

רש"י מסביר את היתר אפי תלתא בכך שמדובר שהבעלים מספר לשון הרע עצמי, ובכך שהוא מספר זאת באפי תלתא, השומעים מבינים שניחא לו שהם יפיצו את הדבר. ניתן להציע כי רש"י קורא את הגמרא ונתקל בשאלה, איך יכול להיות שניתן לומר דברי גנאי על האדם ולשלושה מותר להפיץ? הרי יש כאן גנאי על האדם? לכן רש"י מעמיד את המימרא שהאדם מדבר על עצמו.

קשיים בהסבר זה

לכאורה רש"י עשה כאן אוקימתא מאוד גדולה כדי להסביר את היתר אפי תלתא.

שיטת תוספות

"כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא/מרא לית בה משום לישנא בישא - פירוש כגון כה"ג דנורא בי פלוני דאיכא למישמע דלא אמרה משום לישנא בישא, אבל אם הוא אמר דבר קנטור על חבריו אפילו היה אומרה בפניו אית ביה משום לישנא בישא".

הסבר מהלך הגמרא – שלושת המקרים בנויים כהיתר אחד על גבי

השני

מתוך דברי התוספות נראה לומר כי הם הבינו את הגמרא כמהלך המורכב משלושה חלקים:

נורא בי פלניא – הגדרה למהו לשון הרע האסור

אפי מרא – מתי ניתן לומר את הלשון הרע שהוגדר (נורא בי פלניא)

אפי תלתא – היתר הבנוי על בסיס ההיתר הקודם (אפי מרא)

זאת אומרת בשאלת הגמרא היכי דמי לישנא בישא? ענתה הגמרא שמקרה זה של נורא בי פלניא ממנו בסתמא משמע כגנות על פלוני, על אף שיש להבין שדבר זה הינו ניטרלי הוא נוטה לגנות ואסור לאומרו משום לישנא בישא.

על גבי הגדרה זו, מגיע היתר אפי מרא ומתיר לומר "נורא בי פלניא" בפני חבריו, מאחר שכאשר אדם אומר דבר בפני בעל הדבר, כנראה אין כוונתו לגנות אותו, ולכן על אף שהדבר נוטה לגנאי, השומעים צריכים לפרש אותו כדבר חיובי כל עוד הוא נאמר בפני בעל הדבר.

על גבי זה מתווסף היתר אפי תלתא, ומשום שחברא דחברך חברא אית ליה, כאשר אדם מדבר בפני שלושה אנשים, הרי זה כאילו הוא דיבר בפני בעל הדבר עצמו, מאחר שהדבר יתפרסם ויגיע לאוזנו, לכן צריכים השומעים לפרשן את דבריו כחיוביים ולא כנוטים לגנאי.

הוכחת מהלך זה

לכאורה יש להקשות, כי מהלך זה לא נכתב בתוספות, וצריך לגרוס בתוספות אפי מרא כגירסת השיטה מקובצת (אות כב), אלא שמעבר לכך שמהלך זה מובן בסברא, שהרי הלשון "כל מילתא" זהה בשני ההיתרים, וכן זה נכנס נהדר במהלך הגמרא כהסבר לרצף המימרות בהסבירו את הקשרם.

בנוסף נראה שכך הבינו התוספות (ב"ב לט ע"א) – "לית בה משום לישנא בישא - פירוש לאותו שאומר לפני ג' דבפרק יש בערכין (ערכין טו ע"ב) מייתי עלה הא דא"ר יוסי מעולם לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי, פירוש, שלא היה חושש אם ישמעו בעלים".

תוספות כתבו שעל המקרה של דבר הנאמר בפני ג' – "מייתי עלה" – מובא עליו הסבר רבי יוסי, זאת אומרת תוספות חיברו בין מקרה אפי מרא לאפי תלתא.

גם באחרונים מצינו כהסבר הנ"ל

בנוסף מצינו בחידושי החתם סופר על בבא בתרא לט ע"ב שהבין שהמקרים שזורים יחדיו: "אך תוס' הכא והתם גרסי הך קודם מימרא דלא אמרתי דבר ומיירי מהאומר בפני ג' נורא בי פלני' דאית בי' כורי ובשרא כיון שאומר כן בפני ג' בודאי לא ע"ד לה"ר אמרו אלא סיפור דברי' בעלמא וזה שיטת תוס' דהתם ודשמעתין וק"ל".

סיכום שיטת התוספות

לכאורה נראה ששיטה זו של התוספות, הרוויחה את קושיות הראשונים, והצלחה להעמיד את הגמרא בצורה הבהירה ביותר.

שיטת רבינו גרשום

"דאמר איכא נורא בי פלניא. כשואלין ב"א איכן נקח אש והוא אומר יש בביתו של פלוני שמתקנין שם כל היום מאכל:

מעולם לא אמרתי דבר שחזרתי לאחורי. כלומר כשהייתי אומר דבר על שום אדם לא צרכתי לחזור לאחורי ולראות שלא יהא שם בעל הדבר שאפי' אם יהיה שם לא היה חושש שאינו משקר ואין אומרו בלשון הרע: כל מילתא דמיתאמרא באפי תלתא. שהאחד הראשון אומרה בפני ג' אם חזר וסיפרה אחד מהם אין בו משום לשון הרע שלדעת כן אומרו בפני ג' שאינו חושש אם יתפרסם הדבר דחברך וכו'".

הסבר מהלך הגמרא, נורא בי פלניא

נראה לומר כי רבינו גרשום הבין את הבעייתיות באמירת נורא בי פלניא בכך שמשמע מכך גנות לפלוני, מאחר שכשאומר יש אש בבית פלוני שמתקנים שם כל היום מאכל, משמע שבא לגנותם ולא רק נזק, שהרי אם רק רצה לומר שיש אוכל אצל פלוני לא היה צריך לומר 'מתקנין', מלשון זו נראה שהם עסוקים באוכל כל היום – שהם רעבתנים.

אפי מרא

נראה לומר כי רבינו גרשום הבין את היתר אמירת לשון הרע באפי מרא, במציאות שאין כלל לשון הרע, שהרי כתב: "לא היה חושש שאינו משקר ואין אומרו בלשון הרע" נראה כי מדובר על אדם שהיה מוכן אף לדבר אל מול בעל הדבר מכיוון שאין שקר בדבריו וכן אין הוא אומר לשון הרע, הוא אינו חושש כלל מלומר זאת, יותר נראה כי הוא מתכוון לדיבור נקי שלא מגנה כלל וכלל את חברו, מאחר שאם אדם אומר דבר אמת של גנות בפני חברו, עדיין יש לו לחשוש שמא דבר זה יעצבן ויפריעו לחברו לאפוקי דיבור נקי לחלוטין עליו אין צורך לחשוש.

זאת ועוד הדרך השניה להעמיד את דברי רבינו גרשום הינה שאדם אומר אמת גמורה ללא לשון הרע = ניפוח והוספת פרטים על מעשה הגנות, אלא שיש בכך אוקימתא שצריך להכניס כאן בהגדרת המושג לשון הרע, כי מדובר שמוסיפים פרטים, מגזימים ומנפחים את הגנאי, ודבר זה קשה, ולכן נצדד בדרך הראשונה.

קשיים בהבנה זו

לכאורה קשה על הבנה זו, אם כן יוצא שאביי כלל לא הבין את רבה, מדוע הוא הקשה עליו "כל שכן חוצפה ולישנא בישא"? הרי אין כאן כלל חוצפה

ולישנא בישא אלא דיבור נקי לחלוטין! קשה עד מאוד להעמיד את אביי בכך שהוא לא הבין את רבה לחלוטין.

זאת ועוד אם הנידון כאן הוא דיבור נקי, מה השייכות לנידון דידן? מדוע רבה כתב "לית בה משום לישנא בישא" הרי זה בכלל לא קשור להלכות לשון הרע, אלא זהו דיבור נקי לחלוטין!?

ניסיון ליישב במעט את שיטתו

ניתן להציע שרבינו גרשום הציע אפשרות: כיצד אדם יכול לדעת שמה שהוא אומר הינו דיבור מותר ולא אסור? כאשר האדם הוא אינו חצוף והוא מוכן לומר את הדבר בפני בעל הדבר אזי זה סימן שניתן לומר דבר זה.

אפי תלתא

בהגיענו להסבר אפי תלתא, נראה להסביר כך: רבינו גרשום כותב כי כאשר "האחד הראשון" = בעל הדבר שמספר על עצמו / ראובן שסיפר לג' על שמעון, סיפר את הלשון הרע לג' אנשים אין כבר בעיה לג' להמשיך ולהפיץ לשון הרע זה מכיוון שהמספר התכוון שהם יפיצו הלאה = "שלדעת כן אומרו בפני ג' שאינו חושש אם יתפרסם הדבר דחברך..."

כעת, אם האחד הראשון הכוונה לבעלים שמספר על עצמו, ההיתר מובן. אלא שלא נראה ככה ברבינו גרשום מאחר שהוא כתב "האחד הראשון" ולא הבעלים.

אך אם הכוונה לראובן שמספר לג' על שמעון, לא מובן מדוע זה שראובן דיבר בגנות שמעון בפני ג' אנשים, וזה מלמד שניחא לראובן שיפיצו את הדבר, זה מתיר את הפגיעה בשמעון? והפצת גנותו ברבים? אלא אם כן ניאלץ להעמיד זאת בסכסוך שאין בו בגנות.

ולכן נסביר כך את רבינו גרשום: נידון אפי תלתא הינו על סכסוך, ראובן מספר לג' אנשים דבר שייגרם לשמעון להסתכסך איתו, והוא מספר זאת כדי שהם יפיצו את זה הלאה, ובסיפור הדברים אין אף גנאי על שמעון, אלא הבעיה היחידה הינה היווצרות סכסוך בין שמעון לראובן.

לדוגמא, שמעון סגר מרפסת, פקח העירייה עלה עליו והוא קיבל קנס, עכשיו ראובן אומר לג' אנשים תדעו לכם זה אני הלשנתי על שמעון לעירייה. בדיבור זה אין גנות, אין נזק, יש רק מידע אשר יעצבן את שמעון כנגד ראובן כאשר זה

יודע לו. וראובן בספרו את הדבר לג' אנשים מראה שלא איכפת לו ששמעון יסתכסך איתו.

שיטת רשב"ם

"כל מילתא - של גנאי. דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא - אם יחזרו ויאמרו לזה כך אמר פלוני עליך וטעמא כדמפרש בערכין ביש בערכין מ"ט חברך חברא אית ליה ואמר אביי התם דכל מילתא דעבידא לאיגלווי לית בה משום לישנא בישא" (רשב"ם בבא בתרא לט ע"א).

הסבר מהלך הגמרא

מאחר וחידושי רשב"ם אינם מוסבים על סוגיתנו בערכין אלא באזכור אחר במסכת בבא בתרא, אין לנו ידיעה מה דעת רשב"ם על כל מהלך הגמרא אלא רק הסבר לדין אפי תלתא:

יש להקדים ולומר כי רשב"ם מביא הסבר מחודש מאוד אשר בנוי על דברי אביי אשר אינן מופיעים בגירסת הגמרות שלנו כלל.

הסברו הוא כך: דיבור גנאי אשר נאמר בפני שלושה אנשים, יש היתר לשלושת האנשים להמשיך ולהפיץ את הדבר הלאה, משום "דכל מילתא דעבידא לאיגלווי לית בה משום לישנא בישא" זאת אומרת מאחר והדבר סופר כבר בפני ג' אנשים הרי הוא עתיד להתגלות ולכן מותר לספרו, ולכן אין איסור לשון הרע על מי שיספר את הדבר הלאה.⁷

קושיות על שיטתו

לכאורה ניתן להקשות טובא על הבנה זו, הסברא אינה מקבלת היתר כזה מכמה סיבות: ראשית, יוצא שההלכה נכנעה כאן לחברה⁸, הרי אם נאסור על שלושת האנשים להפיץ הלאה זה כבר לא יהיה מילתא דעבידא לאיגלווי⁹.

7. ניתן לומר שדבריו של רשב"ם הוסבו דווקא בסכסוך: "ויאמרו לזה כך אמר פלוני עליך" אך יותר נראה שצריך להבין את דבריו כהיתר כללי בהלכות לשון הרע, שהרי סברת "עבידא לאיגלווי" קיימת גם בלשון הרע, ומה שכתב בסכסוך מאחר שזהו הנידון בבבא בתרא.

8. והרי יש כאן בעיה חינוכית יסודית, כמו לשים נטספארק על רמה בינונית, כאילו יש היתר לחולשות ח"ו, ואכמ"ל.

9. החפץ חיים נמלט מקושיא זו בהסבירו את שיטת הרשב"ם בכך שכתב כי מדובר בג' אנשים שאינם יראי אלוקים, אחרת הם באמת לא יפרסמו, כמובן שקשה על שיטתו אך אכמ"ל.

שנית, וכי מאחר שדבר עתיד להתפרסם זה מתיר לי כעת לפרסם אותו ולהזיק?! אדם הדליק שריפה ליד הבית של פלוני אשר ככל הנראה תשרוף את בית פלוני, האם זה מתיר לי לירות לו טיל על הבית? שהרי בכל מקרה ביתו ישרף?¹⁰

שלישית, לשון הרע שונה בנזקו משאר הנזקים, אין לו תחום ושיעור, בכל אמירה אדם מוסיף ומרבה את הנזק, שהרי אם דבר גנאי פורסם ומסתובב בין החברה ועכשיו אני בא ואומרו שוב הרי אני מחזק את אמינות הגנאי, אני מחזיר את דיבור הגנאי בפלוני לשיח, זה גורם לפרסומו יותר וכו', באמירת לשון הרע הנזק תמיד יכול לגדול יותר, השומע בעיקרון רק למיחש מיבעי אך כשהוא שומע זאת שוב ושוב זה כבר תופס אצלנו מקום בלב ואף מאמת את הדבר.

ראשונים נוספים הלכו בדרך זו

"כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית ביה משום לישנא בישא. כלומר אין השונה באמירתה ומשמיעה לאחרים עובר על לשון הרע. דכיון ששמעו אותו שלשה בני אדם נתמלא העולם ממנו, דהא חברך חברא אית ליה וחברא דחברך חברא אית ליה" (ר' פרחיה (בשיטת הקדמונים) מסכת שבת לגא).

שיטת המאירי

"וכמו שאמרו לענין לשון הרע שאדם אומר על חברו שאם אמרו בפני שלשה אין לשון הרע למי שיאמר לחברו **פלני אמר דבר זה עליך** שמכיון שבעל הלשון אמרו בפני שלשה הרי הוא כמי שאמרו לכל העולם מ"מ לענין מחאה דיו בשנים שאין אנו צריכים לפרסום שבשעתו אלא לעדות שיעידו על זה שמיחה ואף על פי שיש כאן קצת לשון הרע שאומר עליו **שגזלן הוא הואיל ועסקי ממון הם ולא לכונת לשון הרע נאמר אלא לענין עדות אינן מוזהרים על כך** ואנו אומדין שהדבר מתפרסם מאליו מצד חברך חברא אית ליה" (בית הבחירה (מאירי) בבא בתרא לט ע"א).

"אף על פי שלשון הרע שרש לכמה עבירות ודבר שחכמים האריכו בגנותו הרבה יצאו מכללו שני דברים להיתר.

10. ואין להקשות מסוגית "מנא תבירא תבר" (בבא קמא יז ע"ב) שמעבר לכך שיש שם מחלוקת ראשונים בהבנת הסוגיא, גם לשיטת הרמב"ם והשו"ע מדובר בפטור אבל אסור ולא מותר.

הא' הוא שאמרו במסכת ערכין כל מילתא דמתאמרא באפי מרה לית בה משום לישנא בישא והשיבו עליה כ"ש חוצפ' ולישנא בישא והוא שהיה המקשה סבור שהשיבה בעל הלשון למי שנאמרה עליו בפני אותו שאמרה **ותירצו בה שאינה כן** אלא כמה שאמרו לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי כלומר כל דבר שאף האומרו אינו נמנע מלאמרה לפני אותו שהוא אומרה עליו כגון שהוא קובל עליו ומשיא עליו שם גזילה וכיוצא בה אין למספר תורת לשון הרע בזה שאף הוא מכויין שיהא חוזר בו.

והשני הוא שאמרו שם כל מלתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא שהרי על כרחו **מי שאמרה על דעת שתגיע למי שאמרה עליו אמרה** שכל ששלשה יודעים אותו אינו בתורת העלמה וא"כ זה שמספרה לו אינו בתורת לשון הרע" (בית הבחירה (מאירי) שבת לג ע"א).

אפי מרא

הסברו של המאירי באפי מרא הינו מחודש בכך שהוא מעמיד כאבן יסוד שאב"י לא הבין נכון את רבה, ואילו הוא [המאירי] כן הבין אותו נכון, המהלך הינו כך:

אב"י הבין שרבה אמר שראובן גינה את שמעון בפני לוי, כעת לוי הולך לשמעון ומספר לו מה ראובן אמר עליו כאשר ראובן נוכח איתם (כמו הסברו של רש"י באפי מרא), ועל זה אומר אב"י איך מותר לומר דבר כזה? זה חוצפה ולישנא בישא!

ועל זה עונה רבה, לא אב"י, אתה לא הבנת אותי נכון, אני התכוונתי כמו רבי יוסי, זאת אומרת: הדיבור שנאמר כאן אינו דיבור בעייתי, הוא דבור תועלתי, כדי להשיב גזילה וכו'. זאת אומרת אין כאן גנות אלא היתר תועלת.

קושיות על הסבר זה

לכאורה הסבר זה של המאירי קשה, ראשית יוצא שאב"י לא הבין נכון את רבה ואילו אנחנו כן הבנו אותו נכון. בנוסף הסבר זה פחות נכנס בגמרא, הרי אליבא דהסבר המאירי, היה רבה צריך לענות, לא אב"י לא הבנת אותי נכון, התכוונתי... ולא אתה צודק אב"י אך אני סובר כרבי יוסי...

כפי שכבר הסברנו לעיל (בשיטת רש"י) יותר מסתבר לומר כי פשט הגמרא הינה לומר כי אב"י צודק באמירתו "כל שכן חוצפה ולישנא בישא" אלא שרבה רק נתלה ברבי יוסי (סבירא לי).

זאת ועוד, נראה שההיתר כאן אינו בגלל התועלת שבאמירה, אלא שעצם נוכחות המרא מתירה את האמירה ולא התועלת שבסיפור הדבר.

אפי תלתא

המאירי מסביר דין זה כך: אדם מספר דבר גנות על חברו בפני ג' אנשים, ומאחר שאמירת דבר לג' אנשים נחשב שהדבר נאמר כאילו לכל העולם, זאת אומרת הוא בוודאי יתפרסם, ולכן הג' אנשים יכולים לספר את מה שאמר להם הראשון **למי שאמר עליו** שעל דעת זה שהם יספרו לו הוא אמר להם, שהרי כבר אי אפשר עוד להעלים את הדבר שסופר.

חשוב לציין שאין כאן היתר לשלושה להפיץ את הדבר לעולם אלא רק להעביר אותו למי שנאמר עליו, אמנם יתכן שהם בפועל כן יספרו זאת ופיצו, אך זה כבר לא נעשה בהיתר אפי תלתא, אלא כאיסור לשון הרע דאורייתא!

קושיות על הסבר זה

לכאורה ישנה בעיה עם ההסבר הנ"ל, מלשון הגמרא לא נראה שהיתר אפי תלתא מונח אך ורק על העברת הדבר שנאמר למי שנאמר עליו אלא על הפצתו לכולם. לפי זה יוצא בגמרא כך: כל דבר שנאמר בפני ג' אנשים אין בו משום לשון הרע באמירתו **למי שנאמר עליו**.

זה אוקימתא בדברי הגמרא להסביר אותה כך, יותר נראה שיש כאן היתר כללי יותר ללא הוספת הסיוג.

ראשונים נוספים הלכו בדרך זו

ר"י מיגאש

"וזה לשון הר"י מיגש ז"ל: מאן דאמר בפני שלשה אית ליה דרבה בר רב הונא. ומשום הכי קאמר בפני שלשה כי היכי דלימרו ליה ולא חיישו ליה משום לישנא בישא... דכיון דאמר ליה בפני שנים גלי דעתיה דמינח ניחא ליה לגלויי לעלמא ולא קפיד עליה" (שיטה מקובצת, בבא בתרא לט ע"ב).

רשב"א

"לימא בדרבה בר רב הונא קא מיפלגי דמאן דאמר בפני שנים לית ליה דרבה בר רב הונא, כלומר דכל מאן דאמר בפני שנים לא ללישנא בישא קאמר ואינו

רוצה שיאמרו לו, **אלא על דעת שיאמרו לו קאמר** ומאן דאמר ליה נמי משמיה לית בה משום לישנא בישא, ומ"ד בפני שלשה אית ליה דרבה בר רב הונא וכל שלא מיחה בפני שלשה אינו אלא משום הוצאת לעז לבזותו בפניהם ואינו רוצה שיודיעוהו שאילו רצה בכך בפני ג' היה מוחה" (חידושי הרשב"א, בבא בתרא לט ע"א).

יד רמ"ה

"דאמר רבה בר רב הונא כל מילתא דמיתאמרא באפי בי תלתא לית בה משום לישנא בישא לגלויה. דמאן דאמר בפני שנים אלמא מצו סהדי לגלויה למחזיק, לית ליה דרבה [בר] רב הונא ומ"ד בפני שלשה אית ליה דרבה בר רב הונא..."

אלא לממסרה למילתא נהליהו בתורת מחאה כעין עדות, **מסתמא דעתיה לגלויה למחזיק** ואפילו בפני שנים נמי מצי לגלויה ולית בה משום לישנא בישא **דהא אדעתא דהכי קא ממחי באנפוהי.**

ומאן דאמר בפני שלשה קא סבר גילוי מילתא בלחוד בעינן. כלומר דלא בעינן עד דמסר לה למילתא ניהלייהו בתורת מחאה כעין עדות, אלא כיון דמגלי לה למילתא לאינשי אפילו בתורת שיחה בעלמא תו לא צריך. הילכך דוקא בפני שלשה דלית בה משום לישנא בישא לגלויה" (יד רמ"ה, בבא בתרא לט ע"א).

ראב"ד

"דכולי עלמא מחאה שלא בפניו היכא דלא מתידע ליה לא הויא מחאה והכא בהאי קמיפלגי מאן דאמר בפני שנים קסבר סהדותא בעינן וכיון דאיכא סהדותא אי אפשר דלא מגליא ליה על ידי הדחק או על ידי אנשים קלים או על ידי קרובים שיודיעוהו כדי שיזהר בשטרו וחברך חברא אית ליה ואלו העדים אף על פי שאינם מגידים לעצמו יאמרו לאחרים ואחרים לאחרים ומגידים לו שאין מדקדקים בדבר..."

ומאן דאמר דתלתא קסבר גלויי מילתא בפרהסיא בעינן **שהעדים עצמם יבאו ויגידו לו** ולא יהא שם חשש איסור. עד כאן לשונו" (שיטה מקובצת, בבא בתרא לט ע"ב).

רבנו יונה בפירושו האחרון

"ויש לפרש עוד, הא דאמר רבה בר רב הונא מילתא דאיתאמרה באפי תלתא כו', על ענין רכילות, דכיון שאומר בפרהסיא בפני ג', מותר לספרה בפני מי שאמרו עליו, או על ענין גילוי הסוד היא אמורה" (עליות דרבינו יונה, בבא בתרא לט ע"א).

שיטת רבנו יונה

"ואמר רבא כל מילתא דאיתאמרא באפי' תלתא לית בה משום לישנא בישא, כשאומר בפרהסיא... ויש לפרש, דמיירי בדברים שמוותר לאומרים אם הם אמת, כגון מי שקובל על חבירו בפני בני אדם על חמס שעשה לו, או שמספר בנזקים שעושה לו חברו, כי אף על פי שאסור מן התורה לספר במעשים הראשונים שעושה חברו, כדתניא, לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר, הא כיצד, היה בן תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים...

אבל ודאי בדברים שבין אדם לחבירו שאין לו תקנה עד שיעשה השבון, או שירצה את חברו והוא אינו מרציהו, או בשאר עבירות שאוחז אותם ועושה אותם במזיד ועודנו מחזיק בהם, ולא במקרה, אבל הם מדרכיו ולמודו, מצוה לגנותו בפני כל אדם¹¹, שנאמר שונאי ה' יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם, כדי שיתרחקו בני אדם מדרך רעה, כמו שנאמר ושומרי תורה יתגרו בם, וכדי שישבו גם הוא מדרכו ויתקן מעשיו,

וע"ז אמרו כל מילתא דמיתאמרה באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא, ומותר לו לאומרו אם הוא יודע שהדבר אמת, דאלו בפני א' וב' אפי' אם הדבר אמת מחזי דמשום לישנא בישא קאמר, לפי שהוא שמח ליתן פגם בחבירו ונהנה לספר בלשון הרע,

אבל כשאומר בפני ג', דפרהסיא הוא, יש לתלות שהוא מתכוון שיגיעו הדברים לאזניו ויתקן מעשיו, כגון שיודע בו שאינו מקבל תוכחתו ולא יוסר בדבריו, וכשישמע שבני אדם מרננים עליו יתכן שישבו מדרכו. ועוד, שיחדלו רבים ללכת בדרכו כשהם שומעים שהבריות מגנים פועל העול.

ועוד, מטעם אחר איכא משום לישנא בישא כשאומר בפני א' או ב', דמחזי שהוא מתכוון שלא יגיעו הדברים לאזניו, ורוצה להחניפו ולגנוב דעתו, ובסתר הוא מגנהו ונראה דנהנה בסיפור לשון הרע. וכל זה כשאין עליו אימה

11. אדם שעבר על אדם לחברו ולא שב בתשובה אפילו על עבירה חד פעמית מצווה לגנותו, מאידך בחטאים של בן אדם למקום צריך קביעות והישנות בחטא כדי להגיע להיתר גינויו.

מן האיש ההוא שמדבר עליו, שאם הוא אדם שיש לאל ידו להרע עמו, כבר אמרו מותר להחניף לרשעים.

ועוד מטעם אחר איכא משום לישנא בישא כשאומר בפני א' או ב' דאתי למיחשדי' שמא אין הדברים אמת, אבל כשהוא אומרם בפרהסיא והמספר הוא אדם כשר, הכל יודעים שאין אדם כשר מספר בדברי שקר ברבים, ואין לשומעין לחושדו, אבל יש להם לחקור הדברים ולהוכיח לאיש ההוא שמספרים עליו דברים רעים.

ועיקרא דהא מילתא דרבה בר רב הונא במס' ערכין, וגרסי' נמי התם, כל מילתא דמיתאמרה באפי' מרא לית בה משום לישנא בישא...

פי' קס"ד [אבני] בדברי גידופים קאמר, כגון שמזכיר מעשי חברו הראשונים, כיון דאיתאמרה באפי' מרא לית בה משום לישנא בישא, והיינו דמתמה עלה ואמר כ"ש דאיכא חוצפה ולישנא בישא שהרי אונאת דברים אסורין מן התורה,

א"ל אנא כי הא ס"ל כו', כלומר כענין דברי ר' יוסי דברו האמוראים, דא"ר יוסי מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי, כלומר מעולם לא האשמתי אדם שלא בפניו אלא א"כ ידעתי בעצמו שאלו הי' כאן הייתי אומר בפניו ולא הייתי בוש ממנו ולא הייתי מחניף לו, וגם הייתי נזהר שיהא דבר ברור אצלי, ולא הייתי מאשים אדם מספק,

והמדה הזאת [דיבור באפי מרא] תוכיח על האדם שאין מתכוון ליהנות בנתינת מום בחבירו, אלא מתכון הוא שישמע שהבריות מגנים אותו וישוב מדרכו, וגם לגלות מעשים רעים לבני אדם, ועל מלתא הזאת אני אומר כל מילתא דמיתאמרה באפי מרא לית בה משום לישנא בישא, כלומר או באפי' מרא או באפי' רבים שיגלו לו, וכגון שאינו כאן או שאינו נשמע לו, והוא אומר דעתו שלא יחזיר לאחוריו מפניו. כן נראה בעיני פי' דברים הללו" (עליות דרבינו יונה מסכת בבא בתרא לט ע"א).

אפי תלתא

רבנו יונה מסביר את היתר אפי תלתא בצורה הבאה: הנידון בו אנו עוסקים הינו דבר אמת אשר מצד עצמו יגנה את מי שאמרו עליו, אך יש תועלת בגנאי הזה מאחר שרוצים להחזיר את המגונה בתשובה, או לתקן את הנזק שהוא יצר, אם כן למה אנו מצטרפים בכלל להיתר אפי תלתא? הרי אם יש תועלת באמירה גם בפני אדם אחד מותר לומר את הדבר?!

מאחר שאף כאשר הדבר אמת אם הוא נאמר מול אדם אחד או שנים אנשים יכולים לחשוב שמי שאמר זאת רוצה להתכבד בקלון חברו ולדבר בלשון הרע ולא כדיבור תועלתי. ולכן כאשר האדם מדבר בפני שלושה אנשים, השומעים צריכים להבין שכל מטרת אמירת הדברים הינה לתועלת כדי להחזירו בתשובה או להציל עשוק מיד עושקו וכו'.

בפירוש הנוסף (ועוד) מדייק רבנו יונה שכאשר האדם מדבר שלא באפי תלתא, זה נראה שלא באמת כוונתו למחות בו ולהחזירו בתשובה וכו', אלא סתם לגנות אותו ללא תועלת. וכן מוסיף שגם האמירה מול השלושה מוכיחה שהדבר אמת שאין לחשוך אדם שמדבר בפרהסיא בשקר.

הסבר מהלך הגמרא

לפי הנ"ל יוצא לנו מהלך הגמרא ככה: כל דבר אמת שיש תועלת (שהדבר יתפרסם ואז ידברו עליו הבריות וישוב בתשובה, לתקן את הזנק) בסיפורו מותר לאומרו בפני שלושה אנשים.

קשיים בהסבר זה

לכאורה קשה מאוד על הבנת רבנו יונה, לא נראה שהגמרא מדברת בעניין תועלת, זוהי אוקימתא גדולה מאוד להעמיד את הדבר שנאמר כדיבור תועלתי.

אפי מרא

רבנו יונה הבין את היתר אפי מרא, כהיתר לאמירה של דברי גנות על האדם עקב כמה פרמטרים: כאשר הייתי מוכן לאומרם עקרונית אף בפניו, וכן שבדקתי שהדבר אמת ואני לא מאשים מספק. וכל מטרת הדיבור היא כמו באפי תלתא לתועלת כמו להשיבו בתשובה או להזהיר אחרים ממנו.

הסבר מהלך הגמרא

לפי הנ"ל יוצא לנו מהלך הגמרא כך: כל דיבור לתועלת שהאדם עקרונית היה מוכן לאומרו אף בפני בעל הדבר, אין בעית לשון הרע באמירתו, אביי הבין שרבה התכוון שמותר לאדם לגנות את חברו על מעשיו הראשונים בפניו, ולכן הוא הקשה: אסור, זה חוצפה ולשון הרע! ענה לו רבה, לא אביי אתה לא הבנת אותי נכון, לא דיברתי על מעשיו הראשונים, אלא על גנות שהוא עשה בהווה, ויש תועלת בסיפור הדברים וכן בדקתי את אמיתותם.

קשיים בהסבר זה

לכאורה קשה טובא על מהלך זה של רבנו יונה, יוצא ממנו מעבר לאוקימתא הגדולה בהעמדה בדיבור תועלתי, כי אביי לא הבין נכון את רבה, הם בכלל דיברו על דברים שונים, רבה כלל לא דיבר על מעשיו הראשונים של בעל התשובה, אלא על עבירות שהוא עושה בהווה, אם כן אביי לא הבין לחלוטין למה רבה התכוון. ואת זה קשה עד מאוד להכניס לגמרא.

בנוסף לא מובן ההיתר עצמו, בשלמא באפי תלתא כאשר האדם מדבר אל מול ג' אנשים הם מסיקים שהוא דובר אמת ולא חושדים בו, וכן בשלמא כאשר האדם מדבר בפועל אל מול הבעלים, אזי אנשים מבינים שאין הוא מעיז לשקר אלא הוא דובר אמת וכוונתו טובה, אך כאשר האדם מדבר אל מול אדם אחד או שנים והוא היה מוכן עקרונית לומר את הדברים בפני הבעלים, איך זה משפיע על מקבל הדברים?¹²!

שיטת הרמב"ם

"אחד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו. והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חברו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו הרי זה לשון הרע, ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה כבר נשמע הדבר ונודע, ואם סיפר הדבר אחד מן השלשה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע, והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר" (רמב"ם הלכות דעות פ"ז ה"ה).

12. ניתן לתרץ שזה גופא חידוש רבי יוסי, ואדם שמוחזק כאדם הגון שאינו משקר וכל כוונתו לטובה יכול לדבר אף שלא בפני הבעלים ולא יחשדוהו וכו' אך למעשה רבנו יונה לא כתב זאת. אך כן מובא בשערי תשובה: "וכן אם המספר מוחזק לרבים כי לא ישא פני איש ואל אדם לא יכנה, ואת כל אשר יאמר שלא בפני חברו - אותו ידבר בפניו ולא יגור מפני איש, והוחזק גם כן בתוך עמו אשר לא ידבר רק אמת, אין לחשדו בדברו על אשמת אדם לחברו שלא בפניו. וכן זכרו בדבריהם זכרונום לברכה על הענין הזה ואמרו (ערכין טו ע"ב): אמר רבי יוסי: מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי! רצונו לומר: לא אמרתי דבר על אדם שלא בפניו וכבשתי אותו בהיותי בפניו". בכל מקרה ישנן כמה הבדלים בין רבנו יונה בעליות לרבנו יונה בשערי תשובה ולכן רק בהערת שוליים הכנסנו זאת.

הסבר מהלך הגמרא

אפי מרא

ראשית יש לדיוק שהרמב"ם לא פסק את דין אפי מרא "אחד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו". בסברא ניתן מאוד להבין זאת הרי יש כאן מחלוקת אמוראים, מעבר לכך שהלכה כבתראי – אביי, הרי נראה שאביי צודק באמירתו מכך שרבה לא עונה לגופו של עניין לאביי אלא רק שהוא נסמך על רבי יוסי, זאת אומרת משמע שאביי צודק אלא שרבה יש במי להיתלות. בנוסף יש לנו כאן מחלוקת דאורייתא בין רבה לאביי, אם כן ספק דאורייתא לחומרא – הלכה כאביי¹³. ואין כל היתר לאמירת לשון הרע באפי מרא.

אפי תלתא

לגבי היתר אמירת לשון הרע באפי תלתא יש לקרוא את הלכה ה' ברמב"ם בצורה הזאת:

המשפט הראשון (אחד המספר) - מהווה שלילה להיתר אפי מרא. המשפט השני (והמספר דברים) - דן על דיבור שמוביל ליצירת נזק שאף הוא כלול באיסור לשון הרע. המשפט השלישי (ואם נאמרו) - דן על דין 'אפי תלתא' באומרו שכאשר 'נאמרו דברים אלו' הכוונה למשפט הקודם על דיבור שגורם להזיק, זאת אומרת: כאשר אדם אמר דבר שיכול לגרום נזק לפלוני בפני שלושה אנשים, נחשב הדבר שהתפרסם, ולכן השלושה יכולים לפרסם את הדבר הלאה. המשפט הרביעי [והוא שלא] - מסייג את ההיתר, וקובע שניתן לפרסם את הדבר שנאמר הלאה רק בתנאי שלמפרסם אין כוונה להעביר ולגלות עוד.

קשיים בהסבר זה

לכאורה יש להקשות ולדיוק על הסברו של הרמב"ם כמה דברים: ראשית, מה קשור הנידון שלנו (אפי תלתא) לדין נזק, מדוע הרמב"ם משליך אותם האחד על השני?

13. יוצא לנו שאם אני טוען שסברא זו של הרמב"ם נכונה, אזי זה קשה על הסבר התוספות באפי מרא, ואיך ניתן לפסוק הלכה כמוהם? אלא שאם הם מבינים שיש כאן רצף מימרות הבנויות אחת על גבי השניה, גם את אפי מרא ניתן להכניס הלכתית.

שנית, האם לא יותר נכון לקרוא את המשפט הראשון והשני ברמב"ם יחדיו ואז יצא לנו, שכאשר 'נאמרו דברים אלו' זה מושלך לא רק על נזק אלא אף על לשון הרע רגיל – גנות.

שלישית, נראה מהרמב"ם כי הראשון עבר על איסור באמירתו, ורק ממנו והלאה יש היתר, אך מסוגית הגמרא לא נראה כלל וכלל כי הראשון עבר על איסור.

רביעית, מדוע זה שהראשון עבר על איסור ואז 'שמע הדבר ונודע' זה מתיר לג' להפיץ הלאה, הרי הם יוצרים נזק?!

חמישית, 'ואם נאמרו דברים... ואם סיפר הדבר' הלשון כאן דיעבדית ולא לכתחילאית, האם זה מסייג את ההיתר?

שישית, מה כוונת המשפט הרביעי, מותר לגלות אך אסור לכוון לכך?

ניסיון לתרץ את הקשיים

לגבי הקושייה הראשונה, נראה שצריך לומר כי הרמב"ם הבין את הגמרא כמו התוספות, כי מדובר כאן על רצף מקרים אשר קשורים זה לזה, אם כן המקרה הראשון – 'נורא בי פלניא' מדבר על נזק, דבר זה מסתבר בהחלט כפי שהראנו בשיטת רש"י, ולכן גם את דין אפי תלתא שהוא המשך הגמרא מסביר הרמב"ם בנוק, זאת ועוד המקרה הבא בגמרא גם הוא מדבר על נזק "כגון דמיקלע לאושפיזא".

לגבי הדיוק השני, לגופו של דבר, ישנו רווח בקריאת הרמב"ם של שני המשפטים יחדיו, נראה יותר שהרמב"ם כללם יחד, ועוד שכתוב "והמספר" עם ו' החיבור, ונראה שככה הבין גם החפץ חיים, אך למעשה אי אפשר לקבל הסבר זה ברמב"ם, מכיוון שאם כן יוצא שהרמב"ם כותב כי מותר להמשיך ולהפיץ אף דברי גנות, ודבר זה קשה עד מאוד, שהרי בפרסום של דבר גנות האדם ניזוק מיד, אין זה משנה שהגנות נאמרה כבר אל מול שלושה אנשים, כאשר הם ממשיכים ומפיצים אותה הם מזיקים באופן ישיר את המגונה, ואיך אפשר לפטור ואף להתיר מציאות כזו? ולכן על כרחנו שלא לכך התכוון הרמב"ם, אלא יש נקודה בסוף המשפט הראשון, והוא אינו קשור לדין אפי תלתא אלא לאפוקי דין אפי מרא בלבד.

לגבי הקושייה השלישית, נקודה זו באמת מהווה קושיא על הרמב"ם, באמת לא נראה מדברי הגמרא כי הראשון עבר איסור, זאת ועוד פשט המילה

"מיתאמרא" - נאמר, זאת אומרת שיותר נראה כי פשט ההיתר הינו להתיר לראשון לומר בפני שלושה (כהסבר התוספות).

לגבי הקושיא הדיבעית, נקודה זו הינה העיקרית בדברי הרמב"ם בהגדרת היתר אפי תלתא, מאחר שמדובר ברמב"ם על דיבור שגורם לנזק ואין בו גנאי מצד עצמו, הרי רק כאשר הוא יתגלגל ויגיע לאדם ספציפי הוא יגרום לנזק. לדוגמא: פלוני שעובד במפעל מחפש עבודה אחרת, אלמוני ראה אותו והפיץ זאת לשלושה אנשים, אלמוני שהפיץ זאת ראשון עבר על איסור, מי שפיץ זאת ממנו והלאה לכאורה לא עשה כלום, הרי הוא רק המשיך את הנזק בגרמא, הוא לא הזיק בפועל. האחרון שיעביר זאת למנכ"ל המפעל אשר יפטר את אלמוני עבר גם על איסור נזק, ולא רק גרמא, אך כל האנשים שביניהם לא עבר על איסור לשון הרע, כי הם לא הזיקו אלא רק קירבו את ההיזק.

זאת אומרת כל הגרועות במעשיהם הינה בכך שכאשר הם מספרים על מעשהו של פלוני מאדם לאדם הם גורמים לכך שהדבר יגיע לאדם שיוכל להזיק לו¹⁴, לאפוקי אלמוני שהוא יצר את המציאות שיוכל להיגרם היזק. ולכן במצב זה אין איסור על האדם להעביר ולהפיץ דבר זה, שלא שבקת חיי לכל בריה¹⁵.

לגבי הדיוק החמישי, באמת יש לתת את ליבנו אל לשונו של הרמב"ם, לא סתם הרמב"ם השתמש בלשון דיעבדית "ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה... ואם סיפר הדבר... אין בו משום לשון הרע", נראה לומר כי עקב הסמנטיקה בה השתמש הרמב"ם הוא ניסה ללמדנו כי יש לסייג את היתר אפי תלתא, ולמרות ההיתר לדבר ולהפיץ את הנאמר אין זה לכתחילה¹⁶.

לגבי הדיוק השישי, יש להבין מה רצה ללמדנו הרמב"ם במשפט זה. הרי אם מותר לגלות את הקול ולהפיץ אותו, למה אסור לכוון לכך? נראה כי ניתן להוכיח את הסברנו ברמב"ם כי מדובר על נזק ולא גנות עקב משפט זה. הרי אם הדיבור שעליו דנים כאן הינו גנאי, לא שייך לומר שעל האדם לא להתכוון הרי

14. בדומה למציאות בה אדם מקרב חפץ של חבירו לכיוון גזלן, אין הוא הוציא את החפץ לעולם ממחבואו כמו הראשון, ואין הוא מעביר את החפץ ישירות לגזלן כמו האחרון, הוא רק מקרבו. וכך אף הסביר הגר"ש טל.

15. הרי בסך הכול מדובר כאן על דיבור נייטרלי, אין בו סוד, אין בו גנאי, לפלוני לא איכפת שידעו שהוא מחפש עבודה, הוא רק לא רוצה שמנכ"ל המפעל ידע מכך, זאת אומרת סיפור הדבר מצד עצמו לא יגרום לו נזק, הוא אינו קשור לצנעתו האישית וכו'.

16. ישנה בעיה מובנית בלימוד רמב"ם בעיון ואכמ"ל, אך עקב סיבה זאת יש להאיר כי מה שנראה היה לי לומר כתבתי, אך אין הכי נמי שאין אני בטוח בוודאות כי דווקא נקודה זו בא הרמב"ם ללמדנו, ואם יביאו לי תירוץ טוב יותר אקבלו.

כאשר האדם מספר גנות על חברו הוא מזיק לו בצורה ישירה, יש כאן פסיק רישא של נזק לחברו. וכן כאשר אדם הולך מאחד לאחד ופועל כדי להפיץ לכל אנשי המפעל שראובן מחפש עבודה חדשה, הוא כבר לא יכול להיתלות בהיתר אפי תלתא, מאחר שכל מטרתו הינה להפיץ את הדבר ובוודאי שראובן יפגע מכך כאשר זה יתגלה למנהל המפעל, אך כאשר בסתמא אחד מספר לחברו שראובן מחפש עבודה חדשה לאחר שדבר זה נאמר באפי תלתא, לכל היותר הוא עוזר בגרמא גורם לקירוב הקול למנהל המפעל.

אך צריך להמשיך ולדייק, מדוע כאשר אדם מעביר את הדבר והוא מזיק בגרמא הוא לא חייב או לפחות פטור אבל אסור אלא מותר? הרי סוף סוף יוצר כאן נזק?!

פרמטר החיוב על האדם כאשר לא מתכוון להזיק

צריך להבין מהו פרמטר החיוב על האדם? כאשר אדם מזיק בפועל, אין קשר בין התכוון או לא התכוון, היה נזק? האדם חייב לשלם שהרי אדם מועד לעולם, אך כאשר האדם לא מזיק בפועל אלא רק יש לו חלק בגרימת הנזק שעשה פלוני לאלמוני, מדוע שנחייב אותו כאן?

נראה שניתן להבין זאת על ידי הסברו של הרמב"ם את דין "הפורץ גדר בפני בהמת חברו" (בבא קמא נה ע"ב) אותו ענה לחכמי לונל (ש"ת הרמב"ם סימן תלב):
 "שאלה - בספר נזיקין פרק ד' הפורץ גדר לפני בהמת חברו ויצאתה והזיקה אם היה גדר חזק ובריא חייב. ילמדנו רבינו... אם על הנזק אמר הא אמרינן בגמרא שאין הלסטים חייבין אלא אם כן הכישוה והדריכוה למקום הנזק?¹⁷
 תשובה - הפרש גדול יש בין ליסטים שפירצוה הדיר ובין חבירו שפרץ לפני בהמתו שהליסטים כוונתם לגנוב הבהמה לפיכך כל זמן שלא הוציאוה מרשות בעלים לא נתחייבו ולא נעשית ברשותם ובעת שיוציאוה נעשית ברשותם ונתחייב בנזקיה אבל אם הניחוה שם הרי לא עשו הנזק שנתכוונו לו שהוא הגניבה ולפיכך פטורין. אבל הפורץ גדר לפני בהמת חבירו אין כוונתו לגנוב ולא נתכוון אלא שתצא הבהמה ותזיק ויתחייבו הבעלים בנזקיה ולפיכך הוא חייב באותו נזק כדין כל מזיק וזהו הפרש בין לסטים ובין פורץ בהמת חבירו".

17. שאלת חכמי לונל לרמב"ם הינה מדוע כאשר הליסטים פרצו את הגדר והשאירו את הבהמה בפנים ויצאה והזיקה הליסטים פטורים, וכאשר אדם פרץ את הדיר כדי שתצא הבהמה להזיק ויצאה והזיקה הפורץ חייב.

זאת אומרת: הרמב"ם מסביר לנו שההבדל בין שניהם הינה מתי כוונת המזיק התקיימה או לא, הכוונה שינתה בין חיוב גמור לפטור בדיני אדם¹⁸.

מידת האחריות של האדם בנזק יוצרת את חיובו

ניתן להסביר את ההיגיון שבכך, מאחר שאנו מחייבים לפי מידת האחריות של האדם על הנזק שנוצר, זאת אומרת מדוע נחייב את האדם שמספר לחברו כי פלוני מחפש עבודה אחרת כאשר: 1. הוא לא אומר זאת למזיק. 2. הוא לא רוצה שפלוני יוזק בכך. 3. אין לו מטרה של להפיץ זאת לרבים אלא רק אומר לחברו. 4. ישנם אחרים שמדברים על כך ויתכן כי מהם זה יגיע למזיק ולא ממי שאספר לו, במצב זה רמת האחריות של המספר על הנזק שיווצר אם בכלל הינה מועטת, ולכן מותר לאדם [לאחר שהדבר כבר נאמר לג'] לספר לחברו על פלוני שמחפש עבודה אחרת.

סיכום ההלכה הנובעת מהרמב"ם

זאת אומרת לפי הרמב"ם: אדם שמדבר בפני שלושה אנשים¹⁹ ומספר דבר אשר לכשעצמו אינו גנאי ואינו יזיק למסופר בצורה ישירה, אלא רק אם זה יתגלגל לאדם מסוים, המספר עבר על איסור דאורייתא ("והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חבירו ... הרי זה לשון הרע"), ואילו לשלושת השומעים ממנו יש היתר (לא מהדרין) לספר זאת הלאה כאשר הם עומדים בארבעת התנאים (לא אומרים למזיק, לא רוצים שיגרם נזק לפלוני, לא רוצים להפיץ, זה יתגלה בכל מקרה כי אחרים גם כבר מדברים על זה), ובדרך זו גם צעד הגר"ש טל.

השוואה לשיטת החפץ חיים

החפץ חיים זצ"ל בבואו לעסוק באיסורי לשון הרע בספרו החפץ חיים, הסביר גם כן את דין אפי מרא ואפי תלתא, וכן את הבנתו בדברי הראשונים,

18. על גמרא חייבים רק בדיני שמים ופטורים בדיני אדם.

19. ואם הדיבור היה בפני פחות מג' אנשים אסור להם לפרסם הלאה, שהרי הם עוברים בהפצת הדבר על גילוי סוד, שדבר זה לא יצא לאור אלא נשאר חסוי, ובהוצאת דבר זה לאור יש גרימת נזק בפועל ולא בגרמא, כמו מעשה האדם הראשון שמוציא לאור את הסוד שפלוני מחפש עבודה חדשה, זאת אומרת הם יוצרים את המציאות בה יכול להיווצר הנזק, אלא אם כן זה כבר נאמר מול ג' ואז המציאות כבר נוצרה וזה יצא מחזקת הסוד.

עקב מפעלו העצום של החפץ חיים בהלכות לשון הרע, נביא בקצרה כיצד הבין החפץ חיים את הראשונים:

רשב"ם – הראשון שמספר גנות על חברו בפני רבים עובר על איסור, מי ששמע ממנו יכול לספר הלאה שזה דבר העתיד להתגלות.

תוספות²⁰ - החפץ חיים התקשה בדבר התוספות שהרי משמע מהם כי מותר לספר גנות על חברו ברבים וזה נחשב כאילו אמרו בפניו, ולכן החפץ חיים הסבירם על פי התוספות בערכין (טו ע"ב) כי מדובר על דבר המשתמע לשתי פנים ונוטה לגנות, וכאשר אדם מדבר בפני שלושה או בפני המרא הוא מוציא²¹ את הדבר על ידי ניסוח ואינטונציה בצורה שיובנו דבריו לטובה ולא לגנות. וכראיה לשיטתו הביא את רבנו יונה בעליות²².

רמב"ם – הראשון שמספר עובר על איסור בספרו את הגנות, לשומעים מותר לספר בדרך מקרה אך לא כדי לגלות ולהפיץ את הדבר²³.

שערי תשובה – מדובר על הפצת דבר גנות שיש בו תועלת להחזיר האדם בתשובה או להציל עשוק מיד עושקו, והסיפור בפני הג' גורם לשומעים שיאמינוהו ולא יחשבו שהוא משקר או צבוע²⁴.

רש"י – האדם מספר גנאי עצמי או דבר פרטי, וכאשר מספר זאת בפני ג' זה סימן שהוא מסכים שיגלו זאת ברבים.

נקודה כללית שהוסיף החפץ חיים הינה שכל היתר אפי תלתא בנוי על אנשים שאינם יראי אלוקים, אך כאשר הם אנשים יראי אלוקים, או אפילו רק אחד מהם, אזי פוקע היתר אפי תלתא.

"נראה לי דאם הספור באפי תלתא היה בפני אנשים יראי אלהים שנזהרים מאיסורי לשון הרע, ממילא אין דבר זה עשוי להתגלות ואם כן אסור מן התורה

20. בבא בתרא לט ע"א.

21. ויש להקשות: כי לא נראה כלל מהגמרא שיש שינוי מצד המדבר כאשר זה נעשה בתלתא או לא בתלתא, אלא נראה שהדיבור נעשה באותה צורה וכשיטתנו לעיל.

22. ויש להקשות: כי רבנו יונה דיבר מצד השומעים ולא מצד האומר כהסבר החפץ חיים, "וכיון דמתאמרה באפי תלתא אין לדונו שאמר לגנות" וכהסברנו לעיל.

23. ויש להקשות, שעל אף שפשט הרמב"ם יותר נראה כך, לא ניתן להעמיד היתר זה בדבר גנות, מאחר שהפועל היוצא הוא שבכל סיפור של הדבר האדם מגונה, ואז התלתא שיכולים לפרסם פוגעים ומזיקים לאדם בצורה ישירה. והחפץ חיים נסמך על חידוש בהגדרת הרוכל, אך אין הכרח לשיטתו, ולכן צריך ללכת כהסברנו לעיל.

24. ויש להקשות, שעל פי הסבר זה, אין הנידון הוא בהיתר אפי תלתא אלא בהיתר תועלת וכהסברנו לעיל.

לספר אחר כך דבר זה לאחר. ואפילו אם רק אחד מהשלשה היה איש ירא אלקים שנזהר מאיסור לשון הרע, גם כן דינא הכי דתו ליכא שלושה מפרסמים. ואפשר²⁵ דהוא הדין אם אחד מהשלשה היה מקרוביו או אוהביו של מי שנאמר עליו הגנות, גם כן שייך האי טעמא דהוא בודאי לא ילך ויגלה להעולם הגנות של קרובו ואוהבו, אם כן תו ליכא תלתא" (חפץ חיים לשון הרע כלל ב סעיף ה).
למעשה פסק החפץ חיים כשיטת התוספות – "וסתמתי כשיטת התוספות משום דלא מצינו מי שיחלוק עליהם בפירוש בזה" (באר מים חיים סוף אות ג').

הלכה למעשה

למרות האמור לעיל, נראה לומר כי על אף שרק שיטת התוספות הרויחה את קושיות הראשונים, והיא נכנסת יותר במהלך הגמרא, נראה שצריך לקבל את מסקנות הראשונים שאינן סותרות את הסברא.

זאת אומרת:

שיטת רש"י – אומדן דעת + לשון הרע עצמי מתקבלות בסברא למרות האוקימתא.

שיטת התוספות – דבר המשתמע לשני פנים נכונה לא רק בסברא אלא גם בקריאת הגמרא ללא קושיות.

שיטת רבנו גרשום – סכסוך ללא גנאי גם היא מתקבלת בסברא.

שיטת המאירי – דבר סכסוך לצד השני מתקבלת אף היא בסברא.

שיטת רבנו יונה – דבר תועלת אף היא מתקבלת בסברא.

שיטת הרמב"ם – דבר נזק ללא כוונה מתקבלת גם היא בסברא.

שיטת רשב"ם – דבר גנות שהופץ נדחית²⁶ עקב הקושי בסברא.

סוגיתנו שונה משאר סוגיות הש"ס, הנידון שלנו בסוגיא זו הינו יותר בכיוון הסברא, ולא רק איזה ראשון קרא את הגמרא בצורה חלקה ללא קושיות על שיטתו, ולכן הוצרכנו לקבל להלכה דעות ראשונים נוספות.

25. מאחר שכל הנידון הוא בסברא, יכול החפץ חיים להוסיף פרטים וסיוגים נוספים על אף שאין להם מקור. לגופו של עניין יש להקשות, כי דבר זה קשה מאוד, החפץ חיים עשה כאן אוקימתא גדולה מאוד בפשט הגמרא.

26. ולכן יש להודיע בשער בת רבים, כי אין ולא היה היתר להמשיך ולדבר בגנות אדם, על אף שגנותו מפורסמת ברבים או פורסמה בתקשורת, זהו לאו דאורייתא גמור, אף לשיטת החפץ חיים לא התקבל רשב"ם להלכה.

האם ישנו שינוי במציאות

השתא דאתינן להכי, יש להסתפק האם לא נשתנתה המציאות, ובימינו היתר אפי תלתא אינו בגדר ג' אנשים. זאת אומרת האם כאשר אדם מספר דבר לג' אנשים זה באמת מתפרסם ומופץ? לדוגמא, רבינו פרחיה כתב: "דכיון ששמעו אותו שלשה בני אדם נתמלא העולם ממנו", האם הבנה זו קיימת גם בימנו? לכאורה מדוע שתשתנה? אלא שיש שתי סיבות לכך שמציאות זו בהכרח השתנתה:

א. בעבר, כל דרך הפצת מידע ודברים, נעשתה על ידי דיבור בין אנשים, כולם ידעו שפלוני קנה קרקע מאלמוני, והיא משועבדת לו, והמערער על הקרקע מחה וכו', ואנשים דאגו להפיץ זאת, תעבורת המידע נעשתה על ידי דיבור בין אנשים, נראה אף שזה היה ממש חלק מהשיח, דיבור על הקניינים האחרונים שנעשו בשכונה וכו'. לאפוקי מימינו כאשר תעבורת המידע נעשית על ידי עיתונים ואתרי חדשות, כל ההלוואות כתובות לאנשים ושמורות אצל העו"ד, הקונים, המוכרים והעדים אינם צריכים כל הזמן להחזיק זאת בראשם.

ב. בימינו כאשר אדם נתקל באיזו ידיעה היא אינה כל כך יושבת לו בראש ונכנסת לו לתודעה, אנחנו 'מזפזפים', כיום אנו מוצפים באלפי מסרים [חדשות, עיתונים, רדיו, פרסומות גלויות, פרסומות סמויות, פשקווילים וכו'] אנו פחות מיחסים חשיבות לדברים איתם אנו נפגשים.

מתוקף שני דברים אלה, לענ"ד אין זה בטוח כלל כי לאמירת דבר בפני ג' אנשים יחשב כהפצת דבר לכלל העולם, הרי כל ההיגיון בדיני פרסום זה כאשר אדם מפרסם בפני ג' אנשים, "חברא דחברך חברא אית ליה" זאת אומרת אמירת דבר בפני ג' אנשים שקולה כפרסומו בעיתון, אך בימינו לא נראה שאמירת דבר בפני ג' אנשים נחשבת להפצת הדבר ברבים.

ומאידך, כאשר דיברתי על כך עם הגר"ש טל, הוא שמע את שני הסיבות ואמר כי ישנה גם סברא הפוכה:

בימינו אפילו כשמספרים לאדם אחד הוא ישר שולח ומפיץ זאת, לא רק דבר שנאמר בג' אנשים אדם מפרסם, אלא בעולם עם גלובליזציה כשלנו, אף אדם אחד ישר מפיץ ומפרסם.

סיכום היוצא לדינא מהסוגיא

- ❖ דיבור אשר משתמע לשני פנים ורק נוטה לגנות, אך ניתן להבינו בדרך חיובית מותר לאומרו מול הנאמר עליו או ברבים, שהשומעים יסיקו שהאדם התכוון לדבר החיובי.
- ❖ דיבור שמגנה את האחר מותר לאומרו רק במקרה של תועלת ואין להמשיך ולהפיץ דיבור זה על אף שכבר הופץ ברבים.
- ❖ דיבור עצמי שמספר האדם על עצמו בפני שלושה, מותר להפיץ אותו²⁷ שהאדם מראה שניחא לו בפרסום.
- ❖ דיבור שגורם לסכסוך מותר למסתכסך לומר אותו שזה בעיה שלו, וכאשר הוא נאמר באפי תלתא מותר להעביר אותו לצד השני בלבד.
- ❖ דיבור שגורם לנזק אין לראשון שמתחיל לגולל דיבור זה לאומרו, ואין לאחרון שיעביר את הדיבור למי שיגרום לנזק מותר לאומרו שאחריות ההיזק רובצת עליהם, לאנשים שביניהם מותר להפיץ הלאה שלא שבקת חיי לכל בריה, אך נראה שאין 'מצווה' להפיץ זאת.

27. יש להוסיף כי מי שמפיץ בכדי לבזות את זה שסיפר על עצמו, לא נראה שעבר על איסור לשון הרע אך יש כאן פגם במידות – "והלכת בדרכיו" וכו'.

